

Jiří HLAVÁČEK

Narace pražského jara ve vzpomínkách rehabilitovaných příslušníků Československé lidové armády

Abstract: Narration of the Prague Spring in the Stories of the Former Members of the Czechoslovak People's Army

This study focuses on the analysis of narrative patterns of the Prague Spring in the collective memory of former members of the Czechoslovak People's Army, who had been made redundant as result of their negative attitude towards the intervention of Warsaw Pact troops into Czechoslovakia in August 1968. The analysis is based on interviews that were taken by oral history method. The subjects of the analysis are specific narrative method of construction, interpretation formulas, stereotypes and relationship of these elements to the collective memory of the selected group of narrators.

Key words: oral history – collective memory – Czechoslovak army – Prague spring – narrative analysis

Pražské jaro a následná intervence vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 patří mezi významné události našich dějin, které i po více než pětadvaceti letech s periodickou pravidelností opakovaně přitahují pozornost médií a odborníků.¹ Rok 1968 se stává předmětem nejen vášnivých diskusí vojenských a soudobých historiků, ale také citlivým tématem mnoha vzpomínkových vyprávění pamětníků, dodnes vyvolávajícím řadu bouřlivých a rozporuplných emocí, obdobně jako další významné „osmičkové roky“ českých dějin. Pražské jaro je tak historickou událostí *par excellence*, která je ve vyprávění obestřena řadou mýtů, stereotypů a klišé, jež bezprostředně souvisí s problematikou kolektivní paměti a identity.

Kolektivní (sociální) paměť – čili „co a jak“ si společnost nebo skupina pamatuje a zapomíná, resp. jak tvoří své dějiny a pohlíží na svou historii – je vyjádřením identity, která je formována a udržována určitými skupinami, ať už oficiálního či neoficiálního

1 Tato studie byla podpořena FHS UK z Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (MŠMT-2012) v rámci programu PRVOUK P20 *Kulturní, sociální a historická antropologie*.

charakteru.² V případě, že určitá vzpomínka nezapadá do komplexního rámce prezentovaného skupinou či její většinou, bývá zapomenuta nebo reinterpretována a následně opětovně uložena jako „pravdivá“, přičemž bílá místa v individuální paměti jsou nově „vyplněna“ verzí minulosti, kterou kolektiv přijímá jako obecně platnou.³ Sociální paměť daného společenství je tak třeba chápat jako určitou fiktivní jednotu, ke které se jednotliví členové vztahují se svými individuálními verzemi historie, jež považují za společnou pro daný kolektiv. V souladu s definicí Henryho Rousso je tedy jedním z úkolů kolektivní paměti „*strukturovat identitu skupiny*“, definovat a odlišit ji od jiných srovnatelných entit a v neposlední řadě také podat jistý obraz minulosti.⁴ Pokud přijmeme tezi, že individuální složka paměti je do určité míry ovlivňována také kolektivní pamětí skupin, k nimž člověk cítí během svého života nějakou vazbu či sympatii, můžeme se pokusit prostřednictvím narativní analýzy rozplést pavučinu významů, jež se ukrývá v každém vyprávění a rozkrýt tak jeho jednotlivé vrstvy.

Předmětem výzkumu jsou v našem případě konkrétní narace, způsob jejich konstrukce, výkladové vzorce, stereotypy a vzájemný vztah všech těchto prvků ke kolektivní paměti zkoumané skupiny. Narativem v této souvislosti rozumíme nejen narátorem ústně demonstrováný obraz jeho života, tj. jeho „*subjektivní představu o dlíčím aspektu minulosti*“,⁵ ale také samotnou strukturaci tohoto obrazu včetně jemu stabilně připisovaných významů. Každé vyprávění se skládá z narativ a je svým způsobem jedinečné, protože je vždy určeno pro někoho a za nějakým účelem.⁶ Není tedy neutrální a lze v něm vysledovat něco, co lze nazvat „strategií“.

Vhodný nástroj pro sběr narácí v tomto případě představuje metoda orální historie, která v sobě kombinuje spontánní biografické vyprávění a polostrukturované interview. Využití orální historie je přínosné zejména z toho důvodu, protože se primárně nezaměřuje na přesnou rekonstrukci historických událostí, ale spíše na jejich reflexi či prezentaci ve vyprávění členů dané skupiny. Vzpomínkové příběhy nepředstavují jen jednotlivé obrazy minulosti, ale současně také modely celkových postojů a chování skupiny.⁷ Důležitý je příběh, který je vyprávěn, a způsob, jakým je vyprávěn, nikoliv historická

2 Zdeněk KONOPÁSEK (ed.), *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*, Praha 2009, s. 88–89.

3 Viz např. Alessandro PORTELLI, *The death of Luigi Trastulli, and other stories*, New York 1991, s. 20.

4 Henry ROUSSO, *K dějinám kolektivní paměti*, in: Françoise Mayer (ed.), *Dějiny a paměť*, Praha 1993, s. 60.

5 Michal SVOBODA, *Biografická metoda v antropologii*, in: Přehledové studie FF ZČU Plzeň 7, 2012, s. 3.

6 Každý vyprávěný příběh je selektivní, nevypráví se všechno, nýbrž jen body, které z děje vyčnívají. Vždy lze příběh vyprávět jinak. Paul RICEOUR, *Křehká identita*, Třebenice 2000, s. 37.

7 Harald WELZER – Sabine MOLLER – Karoline TSCHUGGNALL, „*Můj děda nebyl nácek*.“ *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*, Praha 2010, s. 21.

fakta v něm obsažená. Jak upozorňuje francouzská historička Françoise Mayer, při zkoumání paměti bychom neměli nikdy propadnout iluzi, že se setkáváme s autentickými vzpomínkami, vždy se jedná o vzpomínky nějakým způsobem zpracované a stylizované.⁸ Každé vyprávění tak minulost spíše interpretuje, než aby ji věrně reprodukovalo. Smyslem tedy není na základě narativu určit „jak to bylo doopravdy“, nýbrž odhalit konkrétní interpretaci zkoumané události vázanou na jedince nebo skupinu, která je předmětem výzkumu.

V tomto textu nás bude zajímat, jakým způsobem, a především prostřednictvím jakých narativ, reflektují období roku 1968 a jeho bezprostřední dopady členové poměrně specifické skupiny tehdejšího obyvatelstva, jakou představovali vojáci z povolání. Budeme přitom vycházet z narativní analýzy orálně-historických rozhovorů pořázených s příslušníky Československé lidové armády (ČSLA), kteří byli propuštěni v důsledku svého negativního postoje k srpnové intervenci vojsk Varšavské smlouvy do Československa.⁹

Na rozdíl od „třídní armády“ dělnicko-rolnických kádrů padesátých let byla československá armáda na počátku šedesátých let již plně moderní a kvalitně vycvičenou armádou východního bloku. Komunistický režim přikládal armádě jako jednomu z nejdůležitějších mocenských orgánů v totalitní společnosti klíčový význam, což se podepsalo i na tvrdosti opatření přijatých vůči příslušníkům této profesní skupiny v období bezprostředně po srpnu 1968. Během normalizačních čistek v letech 1968–1974 tak bylo z armády propuštěno více než 10 000 vojáků z povolání.¹⁰ V drtivé většině případů se jednalo o členy komunistické strany.¹¹ V období tzv. normalizace byli příslušníci této skupiny různými způsoby v osobním i dalším profesním životě perzekvováni.¹² V prosinci 1989 založili vlastní organizaci s názvem Sdružení vojenská obroda a počátkem

8 Françoise MAYER, *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Praha 2009, s. 39.

9 V letech 2009–2012 bylo v rámci tohoto výzkumu pořázeno celkem 50 rozhovorů s 30 narátory ve věku od 75 do 95 let o průměrné délce okolo dvou hodin. Rozhovory byly realizovány metodou orální historie a v souladu s etickým kodexem České asociace orální historie, o. s. V prvním, narativním, rozhovoru byl narátor nejprve požádán, aby vlastními slovy převyprávěl svůj dosavadní život. V druhém polo-strukturovaném rozhovoru se narátor vyjadřoval k předem stanovenému okruhu témat. Rozhovory byly nahrány na diktafon, následně doslovně přepsány, anonymizovány a uloženy do autorova osobního archivu.

10 Na tomto místě je třeba uvést, že ne všichni vojáci, kteří byli v tomto období propuštěni z armády, přišli o své místo čistě z politických důvodů, přestože i oni se po roce 1989 zapojili do fungování Sdružení vojenské obrody.

11 Během prověrek celkově ztratilo členství v KSČ v rámci armády 10 465 straníků, což při celkovém 54 704 (k 1. 1. 1970) činilo téměř 20 %. Z tohoto počtu bylo 72,5 % vojáků z povolání, 21 % občanských zaměstnanců a 6,4 % vojáků základní služby. Sylvestr CHRASTIL, *Normalizace Československé armády na počátku 70. let*, Brno 2002, s. 125.

12 Pojem „normalizace“ užívám v rámci tohoto textu v „širším“ pojetí jako souvislou etapu československých dějin v letech 1969–1989.

devadesátých let se aktivně podíleli na transformaci armády, soudních či mimosoudních rehabilitacích a také na procesu reaktivace.¹³ Po rozpadu Československa došlo k přejmenování organizace na Vojenské sdružení rehabilitovaných (VSR), které je podle současných stanov možné charakterizovat jako „*nezávislé, dobrovolné, politicko-nadstranické, profesní, neziskové a společenské sdružení, jež sdružuje bývalé vojáky z povolání a občanské pracovníky vojenské správy a občany České republiky, kteří byli v letech 1948 až 1989 z politických důvodů perzekuováni a podle zákona č. 87/91 Sb., nebo č. 119/90 Sb., mimosoudně či soudně rehabilitováni*“.¹⁴ Organizace v současnosti čítá již jen necelou tisícovku členů a velikost členské základny se s ohledem na rostoucí věk pamětníků nadále rychle snižuje. Historickým a politickým odkazem se sdružení programově hlásí k odbojovým organizacím a ke kontinuě tzv. třetího (protikomunistického) odboje, s čímž souvisí i dlouhodobá snaha získat pro své členy finanční odškodnění za represe před rokem 1989.

Jedná se tedy o institucionalizovanou a profesně vymezenou sociální skupinu, která odvozuje svůj vznik od konkrétní historické události (srpnová intervence), podílí se na udržování a předávání svých jedinečných vzpomínek dalším generacím (osvětová činnost), ale především využívá k legitimizování a dosahování vlastních politických cílů (snaha o odškodnění) aktuálně sdílené představu o minulosti, čemuž přizpůsobuje i svou rétoriku. Skupina, která se konstituuje na bázi určitého pospolitého vzpomínání, svoji interpretaci minulosti ochraňuje a střeží. Důležité je jednak „*vědomí jedinečnosti, pramenící z diferenciací vzhledem k okolnímu světu, jednak vědomí identity, trvání v čase, které je pěstováno s péčí o zapamatovaná fakta o jejich výběr*“.¹⁵ V případě rehabilitovaných vojáků, jak se pokusím ukázat dále, je toto povědomí o jedinečnosti založeno na představě „*vojáků, kteří neztratili svou čest*“,¹⁶ když se dokázali postavit na odpor proti okupaci své vlasti. Tato interpretace minulosti je také formována, udržována a institucionálně podporována prostřednictvím Vojenského sdružení rehabilitovaných.

Jakým způsobem tedy příslušníci této skupiny ve svých vyprávěních reflektují období tzv. pražského jara? Jak vzpomínají na noc z 20. na 21. srpna 1968, která se stala

13 Celkem o rehabilitaci požádalo 11 710 bývalých vojáků z povolání a 1 400 žádostí bylo podáno „in memoriam“. Rehabilitováno bylo 9 138 žadatelů (tj. 78 %), přičemž zamítnuto bylo 2 572 těchto žádostí. Reaktivováno bylo 1 204 vojáků a další pracovali v resortu obrany jako občanskí zaměstnanci. Stanislav PROCHÁZKA – Jiří NOVOTNÍK, *Vzpomínka po 40 letech: komunistický režim, sovětská okupace, normalizace a jeho okupační sovětizace*, Brno 2009, s. 77.

14 *Stanovy Vojenského sdružení rehabilitovaných*, s. 1. Dostupné na URL: <<http://www.rehabilitovani-vojaci.cz/stanovy.html>> [cit. 2013-01-15].

15 Jiří ŠUBRT – Štěpánka PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, in: *Historická sociologie 1*, 2010, s. 16.

16 Viz např. Sylvestr CHRASTIL – Jiří NOVOTNÍK, *Vojáci, kteří neztratili svou čest. Sborník vzpomínek československých vojáků na srpen 1968 a následná léta normalizace československé armády*, I a II, Praha 2002 a Brno 2006.

významným zlomem v jejich osobním i profesním životě? Jaké vzpomínky lze v této souvislosti považovat za signifikantní pro identitu rehabilitovaných vojáků?¹⁷

Pražské jaro v armádě a společnosti: naděje a nová očekávání

Politický vývoj v Československu od ledna do srpna 1968 (tzv. pražské jaro) byl ojedinelým pokusem o obrodný proces prováděný systémovou reformou řízenou „shora“, jež měl směřovat k celkové demokratizaci a uvolnění poměrů ve společnosti. Nové stranické vedení usilovalo o rozšíření dialogu mezi komunistickou stranou a společností, což vedlo k široké aktivizaci obyvatelstva. Polednový vývoj však již od svého počátku narážel na značný odpor ze strany ostatních zemí východního bloku v čele se Sovětským svazem, a poměrně záhy byl proto jejich představiteli odsouzen jako proces ohrožující základy celého socialistického systému. Intervence vojsk pěti států Varšavské smlouvy ze srpna 1968 následně veškeré snahy československých reformních komunistů o „socialismus s lidskou tváří“ definitivně zlikvidovala.¹⁸ Pomocí této „slovníkové definice“ lze ve stručnosti převyprávět tradiční zápletku pražského jara jakožto dějinné události.

Pro větší názornost můžeme reflexi zkoumaného období ve vyprávění rehabilitovaných vojáků sledovat ve třech vzájemně se prolínajících rovinách: obecné (politické), profesní (vojenské) a osobní (individuální) rovině. První a druhá rovina je charakteristická svou vazbou na kolektivní identitu (narátoři jako příslušníci národa a profesní skupiny).¹⁹ Pamětníci si v tomto případě během vyprávění vypůjčují argumentační strategie a vzorce z bohaté kulturní zásobárny představ o českém národě a jeho minulosti. V poslední rovině je na místo kolektivity akcentována individuální identita aktéra, jeho osobní prožitky a zkušenosti, které činí každý životní příběh jedinečným. Ve vyprávění se tato rovina projevuje častější přítomností retrospektivy a bilancováním nad důležitými životními rozhodnutími.

Zajímavým metodologickým poznatkem, který se v rámci výzkumu opakovaně potvrdil, se zdá být skutečnost, že pamětníci, již jsou členy určitých sociálních skupin, vnímají první (životopisný) a druhý (tematický) rozhovor v rámci terénního výzkumu odlišným způsobem. První rozhovor je v ideálním případě zcela v režii narátora, tazatel

17 V následující analýze záměrně ponechávám stranou otázku významu VSR pro komemoraci na období tzv. normalizace a také strategie k dosahování politických cílů sdružení (finančního odškodnění). Primárně se zaměřuji pouze na reflexi období od ledna do srpna 1968 ve vzpomínkách pamětníků, resp. na kolektivní rysy těchto vzpomínek.

18 Viz např. Marek PEČENKA – Petr LUŇÁK a kol., *Encyklopedie moderní historie*, Praha 2009, s. 386–388.

19 Identitou zde rozumím vědomí svébytné totožnosti stále v čase, tj. určení z hlediska příslušnosti k nějaké kategorii. Viz Milan NAKONEČNÝ, *Psychologie osobnosti*, Praha 2009, s. 353.

zde vystupuje pouze jako pasivní příjemce vyprávění a jeho aktivita se omezuje na minimum.²⁰ Pamětník může samostatně konstruovat svůj životní příběh a cítí-li, že mu tazatel naslouchá, postupně ztrácí svůj prvotní ostych a vytváří si k tazateli důvěrný vztah. Jeho vyprávění získává charakter osobní zpovědi. Narátor mluví o sobě a většinou i za sebe („já“). V druhém rozhovoru je naopak tazatel aktivním účastníkem rozhovoru, pokládá otázky a usiluje o to, aby byla odpověď narátora co nejobsažnější.²¹ Ačkoliv je atmosféra rozhovoru obvykle nadále uvolněná a přátelská, dochází zde přeci jen ke kvalitativnímu posunu v jeho vnímání ze strany narátora. Pamětník totiž nyní nejen že odpovídá na konkrétní, byť otevřené, otázky, ale zároveň také již více (ať už vědomě či nevědomě) přemýšlí nad jejich formulací. Zvažuje jednotlivé konotace, zabarvení použitých slov i jejich případný skrytý význam nejen pro tazatele, ale i pro třetí, zatím nezúčastněnou, osobu (budoucího čtenáře či posluchače). Rozhovor je v této fázi formalizovaný a sevřenější, zaměřuje se na konkrétní téma, které se navíc úzce dotýká sociální skupiny, jíž je narátor členem. Narátor je v tomto případě mnohem náchylnější k tomu, aby odpovídal na položené otázky podle předem připravené šablony. V některých případech navíc předpokládá, že tazatel chce slyšet určitou verzi příběhu. Skupinová příslušnost („my“) se tak v tuto chvíli stává dominantním prvkem ve vyprávění. V textu se proto budeme dále zaměřovat pouze na ty narace, které vykazují prvky kolektivně sdílených představ a názorů.

Pozornost by v tomto případě měla být věnována zejména jazyku, kterým narátor hovoří, resp. specifickým termínům, jež používá pro označení osob, věcí, jevů a událostí ve vyprávění. Za všechny uvedme jeden příklad. V narativním rozhovoru narátoremi mluví o zkoumaném období většinou neutrálně jen jako o „roce 1968“: „*No, a potom přišel ten osmašedesátý rok, který se na tom mém životě dost podepsal, ale to jsem tehdy ještě samozřejmě netušil, co všechno později přijde. Já jsem se o politiku koneckonců nijak zvlášť moc nezajímal. Byl jsem mladej kluk, takže já jsem se radši proměnával v uniformě někde před holkama, než abych řešil nějaký politický otázky* (smích).“²² Aby nedošlo ke zkreslení nebo podsunutí nějakého dalšího významu, byla v druhém rozhovoru otázka položena vždy tak, aby obsahovala konkrétní pojem, který k označení zkoumaného období použil v prvním rozhovoru sám narátor. V tomto případě tedy v rámci tematického interview zazněla otázka: „*Co pro vás znamenal rok 1968?*“, přičemž tentýž narátor odpověděl následovně: „*Podívejte se, tak pražské jaro, ano? Nebyl to rok, ale vlastně jen osm*

20 Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, Praha 2012, s. 149.

21 Tamtéž, s. 151.

22 Rozhovor s M. F., duben 2010, tazatel J. Hlaváček. Všechny citace z rozhovorů použité v této studii byly stylisticky a gramaticky upraveny tak, aby nebyl pozměněn jejich význam ani osobitost narátora sdělení, zároveň však byly vynechány opakující se výrazy, vatová slova, nedokončené věty apod.

*měsíců, protože pak přišli Rusové. To pražské jaro, a hlavně pak ten srpen, to bylo pro nás rehabilitované opravdu zásadní období. Polednový vývoj a obrodný proces, jak se o tom tehdy mluvilo, a my jsme tomu fandili.*²³ Nikoliv už „já“, ale „my“, nikoliv „rok 1968“, ale „pražské jaro“. Narátor jako by si byl vědom, že nyní již není předmětem výzkumu on sám, ale osudy všech rehabilitovaných vojáků, a cítí tak potřebu otevřeně deklarovat svou příslušnost k této skupině. Zároveň demonstruje znalost dobových termínů („polednový vývoj“, „obrodný proces“) a stylizuje se do role sympatizanta („fandili jsme tomu“), přestože předtím hovořil jinak („o politiku jsem se nezajímal“). V prvním rozhovoru mluvil za sebe, nyní vystupuje jako zástupce skupiny.

V první obecné rovině nás zajímá, jaké dobové události celospolečenského významu pamětníci ve svých vyprávěních zmiňují a jakým způsobem o nich hovoří. Pokud jde celkový pohled na demokratizační proces od ledna do srpna 1968, převažují tzv. emoční narace, jejichž cílem je tazateli, který zkoumané události vzhledem ke svému věku neměl možnost prožít, přiblížit jejich tehdejší jedinečnou a neopakovatelnou atmosféru: „Víte, kdo to [pražské jaro] nezažil, ten si nedokáže představit to obrovské společenské vzepětí. Dnešní mladá generace si nedovede představit to, čemu se říkalo třeba mítinky na Staroměstském náměstí. Denně, dá se říct, bylo náměstí ze dvou, někdy i ze tří čtvrtin plný lidí a diskutovaly se nejrůznější otázky.“²⁴

Pamětníci se při svém vzpomínání zmiňují o vlně všeobecné euforie a nadšení, která zachvátila tehdejší společnost, přičemž charakteristickým rysem tohoto entuziasmu byl zvýšený zájem o politické dění, nárůst občanské angažovanosti a očekávání zásadních změn v rámci politického systému. Silný pozitivní emoční náboj celého období je v rozhovorech opakovaně akcentován a objevuje se s různou mírou četnosti u každého z narátorů. V tomto kontextu je také celospolečenská nálada často zmiňována jako zdůvodnění pro vstup „mladších“ narátorů do KSČ: „Nastalo velké politické uvolnění a očekávalo se, že dojde k nové historické etapě. Rozhodl jsem se na té etapě aktivně podílet. Postupně jsem navštívil sekretariáty povolených politických stran Národní fronty. Ukázalo se, že lidovci i socialisté jsou jen vazaly KSČ. [...] Rozhodl jsem se proto vstoupit do KSČ, protože mi to umožnilo dostat se přímo do centra společenských změn. KSČ si získala za velmi krátkou dobu ve společnosti opět vysoký kredit a i mnoho dalších nestraníků jako já vstupovalo do KSČ.“²⁵ Obdobný argument však nepoužívají pouze „noví straníci“, ale také členové, kteří vstupovali do komunistické strany většinou na přelomu čtyřicátých a padesátých let.

23 Rozhovor s M. F., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

24 Určitou roli v tomto případě zcela jistě sehrává i značný generační rozdíl mezi tazatelem a narátory, který je na úrovni vztahu vnuka a prarodiče, což narátora přirozeně vede ke sklonu mentorovat, resp. předat své cenné rady a životní zkušenosti. Rozhovor s C. D., duben 2012, tazatel J. Hlaváček.

25 Rozhovor s R. C., leden 2013, tazatel J. Hlaváček.

Také oni mají potřebu nějakým způsobem obhájit a legitimizovat své předcházející působení ve straně: „*Já jsem vstupoval do strany v únoru 1948. Podlehl jsem dobře, asi tedy spíš vlastně té ideologické propagandě, ale domníval jsem se, že dělám správnou věc. [...]* Později, během těch padesátých let a hlavně v šedesátých letech, jak začaly ty politické procesy a potom i rehabilitace, tak jsem toho samozřejmě litoval. To jsem si často říkal, a manželka ti to může potvrdit: ježiši, co jsem to udělal, že jsem tam vlezl? Ale pak přišlo to [pražské] jaro a chvíli jsem byl dokonce i pyšnej, než to ten srpen zase pohřbil (smích).“²⁶

Pro „osmašedesátníky“ je pražské jaro bezpochyby epifanií, tj. relevantním momentem jejich života, který paměť zaznamenala jako signifikantní a jehož prostřednictvím vysvětluje jejich další životní peripetie.²⁷ Otázkou samozřejmě zůstává, do jaké míry jsou sympatie s obrodným procesem skutečným odrazem dobových názorů aktérů, resp. jak velký význam zde sehrává fakt, že příběh je vyprávěn vždy retrospektivně, tzn. s vědomím znalosti budoucího vývoje (ztráta zaměstnání a represe v důsledku tzv. normalizace, současně převážně antikomunistické nálady ve společnosti apod.).²⁸

Narátoři ve vyprávění také tematizují některé velké historické události zkoumaného období. Odkazy na tzv. velké dějiny však v naracích slouží spíše jako určitá vodítka (paměťové rámce), než že by představovaly souhrn přesných historiografických faktů.²⁹ Umožňují zasadit dílčí vyprávění do kontextu, umístit jej na pomyslnou časovou osu dějin a vypravěčova života. Základní znalost těchto rámců je pamětníkem obvykle považována za sdílený předpoklad vyprávění. Dále tyto dějinné události slouží pamětníkům jako zdroj legitimacy pro jejich aktéřská rozhodnutí, stávají se argumentační bází, na jejímž pozadí jsou jednotlivé narace rozvíjeny: „*Kdyby nebylo toho jara, tak ty Rusové v tom srpnu nepřijeli a já bych asi dál v klidu tomu režimu sloužil. Možná bych odešel z armády jako generál, kdo ví. Ale tím srpnem se to změnilo a já jsem dostal hroznej vztek, protože to [intervence] byla zrada, to se nedá nazvat jinak.*“³⁰

Pomineme-li samotný vstup intervenčních jednotek do Československa, kterému se budeme věnovat dále v textu podrobněji, patří mezi často zmiňované dobové události především výměna na postu prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ, aféra generála

26 Rozhovor s J. N., říjen 2012, tazatel J. Hlaváček,

27 M. SVOBODA, *Biografická metoda*, s. 6.

28 Necelá třetina pamětníků nejprve v narativním rozhovoru spontánně popsala své sympatie s obrodným procesem, aby následně v druhém (tématickém) rozhovoru při konkrétních otázkách, které se zaměřovaly na jejich ideový vztah k reformnímu komunismu, přiznala, že se o politiku vlastně vůbec nezajímala a v srpnu 1968 se snažila jen „vyhnout problémům“ nebo „udělat správnou věc“.

29 Sociální rámce paměti lze definovat jako orientační body v prostoru a čase, historické, geografické, biografické, politické pojmy, běžnou zkušenost a známé způsoby nazírání. J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť*, s. 15.

30 Rozhovor s K. L., červen 2010, tazatel J. Hlaváček.

Šejny, vyhlášení dubnového Akčního programu („socialismus s lidskou tváří“), obnovení dříve zakázaných spolků a organizací v čele s Junákem a Sokolem, vznik Klubu angažovaných nestraníků (KAN), spojenecké cvičení ŠUMAVA, zrušení „cenzury“, finanční sbírka do tzv. Fondu republiky („zlatý poklad“), XIV. mimořádný („vysočanský“) sjezd ÚV KSČ a přijetí tzv. moskevského protokolu na konci srpna 1968.³¹ Pouze sporadicky se pak ve vyprávění objevují zmínky o dalších významných událostech, jako bylo například zvolení Ludvíka Svobody prezidentem, zveřejnění prohlášení *Dva tisíce slov* včetně dalších kulturních a intelektuálních aktivit. Stranou většího zájmu zůstala také, pro tehdejší politický vývoj z dnešního politicko-událostního pohledu klíčová, mezinárodní jednání státníků v Drážďanech, Moskvě, Varšavě, Čierné nad Tisou a Bratislavě.

Za jednu z nejvýznamnějších osobností pražského jara lze považovat nově zvoleného prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ Alexandra Dubčeka. Ačkoliv celkově vychází Dubček z vyprávění jako kladná postava, názory narátorů na jeho osobu jsou značně ambivalentní. Nový první tajemník v narativech vystupuje ve dvou rolích, jako „dobrý“ člověk, ale také jako „špatný“ politik. Na jedné straně je Dubček vnímán pozitivně jako idealista, skvělý řečník, který umí naslouchat, přináší naději na změnu a těší se značné důvěře obyvatelstva; na straně druhé je kritizován pro svou emocionální labilitu, slabost, neprůbojnost a nerozhodnost při politických jednáních:³² „*Já měl pocit, že tomuhle člověku [Dubčekovi] můžu bezvýhradně důvěřovat, že tohle je důvěryhodná osobnost a přináší naprosto nové myšlenky, na které jsme čekali. On se stal symbolem té změny.*“³³ „*Dubček ale, jak se ukázalo, nebyl vyváženým politikem pro tuhle dobu [1968], protože byl slabý. Nejvíce se to ukázalo potom v tom dalším roce, kdy jim [normalizátorům] šel na ruku se vším.*“³⁴ Toto rozporuplné vnímání je výsledkem dalšího společenského vývoje a lze ho poměrně jasně ohraničit. Do srpna 1968 nejsou politické kroky reformních komunistů v čele s Dubčekem nijak zpochybňovány, ani kritizovány. Špatným politikem se Dubček stává teprve po svém návratu z Moskvy, a především pak v roce 1969, kdy již ve funkci předsedy Federálního shromáždění podepisuje tzv. pendrekový zákon (zákonné opatření č. 99/1969 Sb.). Pozitivní úlohu v procesu reinterpretace vzpomínek na jeho osobu sehrávají až události po roce 1989 a paradoxně také Dubčekova dodnes nevyjasněná smrt při autonehodě v roce 1992.³⁵

31 Řazeno chronologicky, nikoliv podle četnosti výskytu v rozhovorech.

32 Srov. např. Zdeněk MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremly*, Praha 1990, s. 139–141.

33 Rozhovor s J. M., září 2011, tazatel J. Hlaváček.

34 Rozhovor K. B., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

35 Pro část narátorů byla tato událost, dodnes opředěná řadou konspiračních teorií, důvodem pro opětovné přehodnocení jejich vztahu k Dubčekovi: „*Já jsem Dubčeka teda moc rád neměl, protože on jenom žvanil o socialismu, ale když bylo pak potřeba, aby se postavil za národ, tak se zhroutil. Ale teď zpětně si ho vážím, protože ty věci kolem jeho smrti, ta tragédie na 88. kilometru po revoluci, jestli vám*

Oproti obecné (politické) rovině, která v mnoha ohledech přebírá výrazy a obraty ze zásobárny toho, co můžeme nazvat společenským diskursem pražského jara, se profesní (vojenská) rovina vyznačuje spíše deskriptivními naracemi. Ve vyprávění tak převládá věcné a kritické líčení poměrů v armádě, které se zaměřuje především na materiální, logistické a personální nedostatky ve zkoumaném období. Sami narátoři jsou si této skutečnosti vědomi a obsahy svého vyprávění zdůvodňují nejčastěji poukazem na specifčnost vojenského povolání a izolovanost armádního prostředí: „*Armáda je relativně izolovanéj systém, ten náš život byl jinéj, úplně odtrženej od toho života vnějšího. Ten začátek [obrodný proces] třeba, ten se u nás [u pluku] ani nějak tak neprojevoval. Fakt je to, že jsme sledovali trochu tu [politickou] situaci, když odešel ten Novotnej, kterej tam byl strašně dlouho, tak se to bralo jako generační výměna a nutná výměna. A potvrdila to vlastně i volba prezidenta Svobody, že to bylo dobře. Ale jinak, my [vojáci] jsme měli vlastní problémy, ta intenzita a záběr té naší činnosti byla v té době ohromná.*“³⁶ Vojáci z povolání tak sice proces demokratizace přivítali, ale využívali jej především jako záminku pro řešení dlouhodobě nahromaděných problémů uvnitř resortu obrany.³⁷

Vzpomínky narátorů na období prvních měsíců roku 1968 se dotýkají výše zmiňovaných problémů, nicméně jejich konkrétní obsah se liší s ohledem na útvar, zařazení a druh vojska, u kterého pamětníci sloužili. O demokratizačním procesu v armádě tak například mnohem více hovořili příslušníci letectva než pozemního vojska. Téměř všichni narátoři však ve vyprávění nějakým způsobem akcentovali otázku oddělení stranické a služební linie v armádě: „*Ten rok šedesátosm se v armádě projevoval především tak, že se konečně začaly řešit ty problémy, které jsme jako vojáci měli. Mluvílo se o tom, jak zlepšit sociální podmínky vojáků, zakládaly se různé organizace, které nám měly pomoci. Nebyly to ale jen platové otázky a bydlení, začala se taky upozadovat role politického aparátu. Najednou to byl zase velitel, kdo o věcech rozhodoval a ne politruk za něj. Hodně jsme taky usilovali o to, aby se úplně zrušilo PŠM [politické školení mužstva], protože tam se akorát kecalo, kluci hráli karty, a nám to bralo čas na výcvik a údržbu techniky. A to vůbec nemlu-*

to něco říká. Tak to byla událost, která jako dost změnila moje hodnocení té jeho osoby. Vnímám ho teď jako svým způsobem mučedníka, protože on to neměl po tom roce šedesátosm taky lehký a zřejmě tady byly nějaký síly, který ho chtěly odstranit, a proto přece musel existovat nějakýj důvod.“ Rozhovor s J. P., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

36 Rozhovor s R. C., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

37 ČSLA se v šedesátých letech musela potýkat s velkým množstvím důstojníků a poddůstojníků, kteří odcházeli na vlastní žádost do civilu. Značný podíl na odchodu z armády měla náročnost služby vojáka z povolání. Mezi nejzávažnější problémy patřila častá změna posádek, odloučenost od rodiny, neustálé stěhování, nutnost dojíždění v důsledku nedostatku bytů a především nepřiměřené požadavky ze strany velení kladené na výcvik a bojovou připravenost. Jiří BÍLEK et. al., *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955 – srpen 1968*, Praha 2008, s. 139.

vím o těch politrucích, protože na rozdíl od nás zavřeli šuple a měli odpracováno.“³⁸ Averse vůči představitelům politického aparátu v armádě je pro vyprávění rehabilitovaných vojáků typická, jakkoliv není jednoduché vždy rozlišit, zda se jedná o dobový prvek, nebo zpětnou projekci. V pozitivním slova smyslu se o funkci politických pracovníků vyjádřili pouze tři narátoři.³⁹

Stejně tak problematické je tematizování vlastního členství v KSČ, které je obvykle narátory zdůvodňováno prostřednictvím generalizací („v té době tam byl každý“). Ideologická interpretace stranictví se v profesní rovině (na rozdíl od obecné roviny) až na několik výjimek v podstatě neobjevuje. Ve většině rozhovorů převažuje výkladový vzorec vycházející z materiálně-existenčních příčin, který lze demonstrovat následujícím úryvkem: „Členská legitimace je pro vojáka něco jako pracovní knížka. Pokud si chtěl mít v armádě nějakou perspektivu, musel si dřív nebo později vstoupit do [komunistické] strany. To je fakt. A ti, co se dnes holedbají, že zůstali nestraníky, tak je to jenom kvůli tomu, že už tam vstoupit jednoduše nestihli, neměli ještě vlastní rodinu nebo se nesetkali s tím, že je na plánovaný funkci přeskočil nějaký blbec jenom proto, že byl straník.“⁴⁰

Událostí, která vtáhla armádu do středu společenského dění, se stala mediální kampaň sdělovacích prostředků, jež se rozpoutala kolem útěku generála Jana Šejny na Západ v únoru 1968. Tuto aféru lze z hlediska četnosti výskytu ve vyprávění považovat za svého druhu negativní průsečík obecné a profesní roviny. Narátoři se shodují na tom, že tato událost záporně ovlivnila názor obyvatelstva na armádu:⁴¹ „Celá ta věc okolo semínkového generála [Šejny] nás vojáky hodně poškodila. Lidi v nás ztratili důvěru, myslím tím v armádu jako celek. Spousta lidí si už tak myslela, že nic neděláme a jen vysáváme peníze z rozpočtu. Ono to vojenské povolání nebylo, mimo třeba pilotů, zrovna moc prestižní nebo ceněné u veřejnosti. Takže Šejna to odstartoval a ten srpen to vlastně pak dorazil.“⁴²

38 Rozhovor s P. S., červen 2011, tazatel J. Hlaváček.

39 „S politruky to byl většinou boj, ale našli se i dobří ZVP [zástupce velitele pro věci politické]. Bylo jich málo, ale byli. Ta funkce nebyla úplně špatná, protože ten důstojník měl řešit i osobní problémy mužstva, jak vojáků z povolání, tak i základáků [vojáci základní služby], šikanu a všechny ty věci. Když byl dobrej, tak to dělal a já jsem s ním vycházel. Většinou ale ty kluci měli důvěru spíš ke mně jako k veliteli, takže přišli za mnou. Já jsem ho pak musel dořvat, ale nikdy z toho nic nebylo, protože na štábu se vymluvili, že teď jsou jiné priority, že zrovna hoří spartakiáda nebo nějaký výročí.“ Rozhovor s J. M., září 2011, tazatel J. Hlaváček.

40 Rozhovor s P. S., červen 2011, tazatel J. Hlaváček.

41 Jakkoliv názory civilního obyvatelstva na armádu byly dlouhodobě spíše negativní: „moderní česká společnost vykazovala, byť v nestejně intenzitě a s určitými výjimkami (období Mnichova), kontinuální nedůvěru k armádě nebo alespoň odstup od ní bez ohledu na vládnoucí režim a také si nikdy vojenského stavu a povolání příliš necenila“. Viz Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*, Praha 2008, s. 312.

42 Rozhovor s J. J., listopad 2012, tazatel J. Hlaváček.

Také profesní rovina má svého typického představitele, jehož lze v tomto případě považovat za určitou formu ztělesnění nejen dobových, ale také stavovských (vojenských) hodnot a ideálů. Je jím veterán první a druhé světové války a od 30. března 1968 nově též československý prezident Ludvík Svoboda. Tato postava je narátory vnímána v opozici vůči slabému Dubčekovi jako silná osobnost a неотředitelná autorita. Ve vyprávění vojáků Svoboda nevystupuje jen jako „prezident“ (vrchní velitel ozbrojených sil), ale především jako „generál“ (voják). Přestože i jeho obraz se ve vzpomínkách rehabilitovaných s odstupem času pod vlivem narůstající historické zkušenosti proměňuje, narátoři jsou k jeho dějinné úloze, vzhledem k vojenské minulosti (veterán 1. a 2. světové války), často smířlivější než k Dubčekovi:⁴³ *„My vojáci jsme ho [Svobodu] milovali, protože at měl jakékoliv nánosy, a všelijaké na něm byly, tak on odešel, aniž by musel, do Polska a jakožto nejvyšší šarže tam začal organizovat všechny vojáky, kteří cítili tu povinnost bojovat za naši republiku. [...] A potom, pro mě každý, kdo si proběhnul tu pláň zborovskou, tak prostě to byl hrdina. To se nedá nic dělat a Svoboda si to vyzkoušel na vlastní kůži a měl štěstí, že to přežil. Stejně jako tu Duklu potom.“*⁴⁴

Okupace Československa a mnichovský komplex

Zlomovým okamžikem pražského jara, který trvale ovlivnil další život narátorů, je vstup vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Nejpoužívanějším termínem narátorů pro intervenci, která se odehrála v noci z 20. na 21. srpna 1968, je slovo „okupace“. V těsném závěsu následuje označení „bratrská pomoc“ se zřejmým ironickým zabarvením a teprve poté neutrální výrazy jako „intervence“, „vstup vojsk“, „invaze“ apod. Tato událost je ve všech vyprávěních považována za tragickou a je také příčinou pozdějšího definitivního rozchodu narátorů s komunistickou ideologií.

Klíčovou roli v těchto naracích opakovaně sehrává motiv „zrady“. V první fázi má tato zrada charakter něčeho, co přichází z vnějšku: Československo jako svrchovaný stát bylo „zákeřné“ (v noci a „ve spánku“) „přepaďeno“, navíc „spřátelenými armádami“ jiných (cizích) států a za „tichého souhlasu“ Západu. Zatímco při líčení událostí v srpnu 1968 převažuje pozitivní chápání kolektivní identity v národní i profesní rovině, v pozdější fázi v důsledku nástupu tzv. normalizace se zrada postupně stává „vnitřní“ záležitostí:

43 Výjimku představoval z celého vzorku jediný narátor, který se o Svobodovi vyjádřil negativně: „Svoboda? To byl agent KGB! V tom srpnu reagoval jako agent KGB, čili jejich člověk. Byl to omyl, že byl prezidentem. A v armádě taky moc populární v té době už nebyl. Říkalo se o něm asi tolik, že je to špatnej kantor a špatnej voják, protože on učil v Hranicích, že jo.“ Rozhovor s S. B., duben 2010, tazatel J. Hlaváček.

44 Rozhovor s R. C., leden 2013, tazatel J. Hlaváček.

tím, kdo zrazuje, již nejsou „oni“ (Sověti, Varšavská smlouva, Západ), ale „my“ Češi (normalizátoři, kolegové, přátelé, komunisté). Srpen 1968 tak nabývá rozměrů individuální a kolektivní tragédie.

Významnou část vzpomínek rehabilitovaných vojáků tvoří emoční narace, které srovnávají srpnovou intervenci s obdobím tzv. mnichovského diktátu, konkrétně pak s vyhlášením všeobecné mobilizace v září 1938: „Bylo jasné, že bojovat nebudeme, ale můžu vám říct, že jsme chtěli! Ale nevěděli jsme jako, protože v armádě, i když vojsko bojovat chce, tak musí mít velitele, který je do toho boje povedou. Jestli se můžu tady trošičku vrátit zpátky do historie, nebude to dlouhý. Rok třicetosm, první, druhá mobilizace! Můj tatínek na ní byl, proti Němcům a přišel ten rozkaz prezidenta: všechno rozpustit, nebojovat. My jsme všichni chtěli jít bojovat, nám to bylo jedno, jestli přijdeme o život, nebo nepřijdeme, ale neměli jsme důstojníka žádného. Spousta důstojníků by i tenkrát se postavila do toho čela, ale zase ten malej důstojník potřebuje toho vyššího. A takhle to jde až nahoru, ale tam už to bylo uříznuté a prostě bojovat se nebude. Ale odhodlání bylo až na krev.“⁴⁵ Narátoři také věnují velký prostor podrobnému líčení svých pocitů a nálad z oné „osudové“ noci („měl jsem strach“, „obracel se mi žaludek“, „ta nejistota byla hrozná“) z 20. na 21. srpna 1968.

Rozhořčení nad tím, že československé armádě nebylo umožněno postavit se invazním jednotkám na odpor, je však narátory vždy zpětně racionalizováno prostřednictvím střízlivého rozboru situace, který (tradičně) obsahuje také podrobný přehled o počtech a složení intervenčních jednotek.⁴⁶ Tento výčet obvykle končí faktickým konstatováním, že jakýkoliv ozbrojený odpor ze strany Československé lidové armády by byl zbytečný a skončil by „obrovským krveprolitím“, takže z vojenského hlediska se vlastně nic jiného dělat nedalo: „Mnozí z nás si mysleli, že jsme do toho [ozbrojený odpor] měli jít. Ale ruku na srdce, šli by nám ty západáci na pomoc, nebo by to dopadlo jako s Mnichovem? Víš, to bylo prostě asi dost těžké rozhodování v té době. A jestli nás předtím [1938] prodal Chamberlain, tak tehdy [1968] v Americe by nad náma taky mávli rukou. Do toho otevřeného střetu s Rusama by kvůli takový malý zemičce asi nešli. [...] Tam byla ta velká zrada v tom, že s Rusama šel Varšavskej pakt. Co jsme mohli dělat? Ty by nás úplně převálcovali. Byl by to masakr. Svoboda rozhodl správně, jako voják to zhodnotil a věděl, že odpor by neměl smysl.“⁴⁷

V tomto okamžiku se také ve vyprávění nejčastěji objevují typické stereotypy o Čechích jakožto „servilním národu“. Tento stereotyp má u rehabilitovaných vojáků dokonce vlast-

45 Rozhovor s R. C., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

46 První intervenční sled podle odhadů disponoval 27 vševojskovými divizemi (cca 150 000 vojáků), 6 300 tanky, 2 000 děly, 550 bojovými a 250 dopravními letouny. Karel ŠTĚPÁNEK – Pavel MINAŘÍK, *Československá lidová armáda na Rýnu*, Praha 2007, s. 121.

47 Rozhovor s S. B., duben 2010, tazatel J. Hlaváček.

ní tradovaný narativ v podobě příběhu o rozhovoru s polským důstojníkem, jehož zápletkou je důvěrný rozhovor mezi československým a polským důstojníkem o národní minulosti, z něhož vychází v konečném výsledku Poláci jako „statečný národ, který si nenechá nic líbit“, zatímco Češi jsou líčeni jako „národ, který vždy ohne páteř“.⁴⁸ Tento příběh lze nalézt s drobnými obměnami celkem u deseti narátorů bez ohledu na jejich hodnost, funkci nebo útvar: „Zajímavá byla diskuse s jedním polským důstojníkem, který tedy měl pravdu, když mi řekl, že my [Češi] jsme vlastně zbabělý národ, který si nezaslouží svobody: Vy jste byli do této chvíle nejvěrnějšími spojenci Sovětského svazu, dělali jste přesně to, co oni [Rusové] chtěli. Vy jste nikdy za svoji svobodu nebojovali, vždycky jste složili zbraně! My [Poláci] jsme bojovali i v situaci, kdy jsme věděli, že nemůžeme uspět a bude nás to stát ohromné hodnoty. Pamatujte si, že za chvíli zase budete nejvěrnější spojenci a zase budete poslouchat! Tohle mi řekl a odešel pryč. Když si na to vzpomenu, tak si říkám, že měl pravdu. Poláci se osvobodili sami, Slováci se osvobodili sami. Možná, že je to tím osmatřicátým rokem, když se podíváte do dějin, tak my jsme v tom vždycky všelijak bruslili.“⁴⁹

Na druhé straně se u narátorů objevují i pozitivní stereotypy jako například opakované zmínky o tom, že Češi se umí ve chvíli největší krize semknout a držet jako národ pospolu: „A pak se ukázalo to standardní u nás Čechů, že když jsme v nějakém průšvihů, že ať je přesila, jaká chce, že něco vymyslíme, jak té přesile čelit.“⁵⁰ Vzápětí nicméně někteří dodávají, že poměrně zásadním problémem této proklamované národní jednoty je její dočasnost. Za zlom je v tomto případě považován návrat československé delegace z jednání v Moskvě, resp. oficiální vystoupení státních představitelů v čele s Dubčekem a Svobodou, na němž bylo oznámeno přijetí moskevského protokolu. Od této chvíle začíná aktivizace obyvatelstva podle narátorů postupně slábnout („jaro skončilo v srpnu“): „Po tom jejich návratu z Moskvy už to šlo všechno do kopru. Do té doby ty lidé ještě měli nějakou naději, drželi při sobě. Psaly se ty různé rezoluce na podporu obrodného procesu. Když se vrátili, tak se v tom ještě chvíli pokračovalo, ale už se ty názory začaly diferencovat. [...] Hrozně mě zklamal Dubček, když při tom projevu do mikrofonu brečel. To už nebyl státník, to byl zlomený člověk, troska. Svoboda za to mluvil rázně a rozumně. Bylo vidět, že dělal, co mohl, ale každé, kdo to poslouchal, tak mu bylo jasné, že s jarem je konec. Jedinej, kdo na mě udělal dojem, byl Kriegel. Ten prostě nepodepsal: klidně mě za-

48 Podle Welzera vyžaduje „tradování“ aktivní osvojení sdíleného, tzn. že příběhy širitelné ústním podáním potřebují nějaký styčný bod, který se napojí na vlastní životní zkušenost a svět představ posluchače, vyprávění přitom musí mít samo o sobě kvalitu zážitku. Za těchto podmínek se stává vyprávění tradovatelným, tzn. z cizího vyprávění se stává vlastní. Viz H. WELZER – S. MOLLER – K. TSCHUGGNALL, *Můj děda nebyl nácek*, s. 29.

49 Rozhovor s K. M., květen 2010, tazatel J. Hlaváček. Srov. např. viz Zbyněk ČEŘOVSKÝ, *Přepadení vojsky Varšavské smlouvy*, Olomouc 2001, s. 181, 197–198.

50 Rozhovor s R. C., leden 2013, tazatel J. Hlaváček.

*střelte, dělejte si, co chcete, ale já to nepodepíšu! Toho jsme všichni obdivovali za ten jeho postoj.*⁵¹

Vedle již zmiňovaných postav „zlomeného“ Dubčka a „čestného“ Svobody se v této chvíli na scéně objevuje také nový „hrdina“ – František Kriegel, který jako jediný odmítá podepsat moskevský protokol. Postava Dubčka se následně z vyprávění zcela vytrácí a po roce 1970 je již Dubček definitivně považován za „odepsaného politika“. Jednání Svobody je pro většinu narátorů snáze pochopitelné, protože v jejich vnímání zůstává nadále více vojákem než prezidentem. Navíc je to právě on, kdo se vydává do Moskvy „zachránit“ Dubčka: *„Jak je unesli do Moskvy, aby to [moskevský protokol] podepsali, tak Svoboda tam pro ně letěl. Dokonce vyhrožoval, že se zastřelí, když je nepustí! To byla myslím ukázka cti z jeho strany a my [vojáci] jsme na něj za to byli hrdí. Nikdo mu nemůže vyčítat, že se zachoval, jak se zachoval, protože on viděl krve za ten svůj život dost. Navíc jako voják byl zvyklý plnit rozkazy. Problém teda byl v tom, že nerozlišil to, že rozkazy přicházely z Moskvy.*⁵²

Vedle kladných osobností (Dubček, Svoboda, Kriegel) začínají ve vyprávění narátorů v souvislosti s okupací poprvé vystupovat také záporné postavy: první tajemník ÚV KSSS Brežněv jako iniciátor intervence, autoři tzv. zvacího dopisu (Indra, Kolder, Švestka, Kapek, Bílák). S postupem času pak všechny zastihuje Gustav Husák jako „normalizátor“. Také příslušníci intervenčních jednotek „spřátelených armád“ jsou narátory vnímání nejprve negativně („Rusáci“, „okupanti“, „zrádci“), později se však jejich obraz proměňuje a stává se neutrálním, především z důvodu určité profesní sounáležitosti: *„Měli jsme na ně hroznej vztek, to je jasný. Na druhou stranu, byli to taky jen vojáci, plnili rozkazy. A když jsme se bavili s těmi jejich důstojníky o samotě, tak oni nevěděli, co je tady čeká. Řekli jim, že je tady kontrarevoluce a oni si mysleli, že nás jedou zachránit. A ti obyčejní vojáci jejich, to byli největší chudáci.*⁵³

Hrdinové a oběti: vojáci, kteří neztratili svou čest

V narativu pražského jara v podání rehabilitovaných vojáků sehrává stěžejní roli pojem (vojenské) „cti“. Právě na tuto charakterovou vlastnost se narátoři nejčastěji odvolávají, když zdůvodňují a vysvětlují své motivace pro odpor vůči okupaci Československa. Výkon vojenského povolání přitom nelze považovat za zaměstnání v klasickém slova smyslu, ale spíše za poslání či službu. Od vojáka se očekává, že bude připraven položit život za

51 Rozhovor s J. J., listopad 2012, tazatel J. Hlaváček.

52 Rozhovor s L. D., duben 2011, tazatel J. Hlaváček.

53 Rozhovor s K. L., červen 2010, tazatel J. Hlaváček.

obranu vlasti nebo národa, popř. padnout za dobové ideály. Jak upozornil britský historik Richard Holmes, primární funkce vojáka, tj. užití síly nebo hrozba silou, jej zcela odlišuje od všech ostatních civilních profesí.⁵⁴ Je to povolání, které předpokládá, či přímo vyžaduje identifikaci s určitým étosem, resp. souborem principů a pravidel, kterým se členové dané skupiny řídí. Čest tak představuje pro vojáky vysoce ceněnou hodnotu, která vychází z historických tradic „ducha sboru“ (*esprit de corps*). Vědomí vojenské, profesní a důstojnické hrdosti a cti přitom v případě narátorů není bezprostředně navázáno na vládnoucí režim, jakkoliv šlo v drtivé většině o organizované příslušníky komunistické strany.⁵⁵

Vzhledem k tomu, že vojákům nebyl dán přímý rozkaz k „obraně vlasti“, nemohli svůj odpor vůči intervenci vyjádřit aktivně („bojem“), ale pouze pasivně prostřednictvím svého nesouhlasného postoje. Podstatou „čestného“ jednání je pak osobní rozhodnutí jednotlivce důsledně zastávat své názory (podpora ideálů pražského jara, nesouhlas s intervencí) bez ohledu na průběh dalších stranických prověrek.⁵⁶ Důležitým prvkem v procesu rozhodování narátorů se stává vlastní pojetí morálky a svědomí:⁵⁷ „*Já jsem si vždycky myslel, že důstojník je od slova důstojnost. A když jste si chtěl zachovat svoji důstojnost, tak jste musel odejít.*“⁵⁸ [...] *Já jsem skládal v sedmnácti letech přísahu, kterou dodneška беру jako závaznou. A přísahal jsem, že nebudu litovati sil ani prostředků pro obranu své vlasti republiky Československa, lidově demokratické republiky Československé, a v případě potřeby nasadím i život za její obranu a za její svobodu, proto jsme nemohli [rehabilitovaní] souhlasit se vstupem vojsk, protože to by jsme šli proti přísaze.*“⁵⁹

Narátoři sami o sobě v několika případech hovoří jako o „vojácích, kteří neztratili svou čest“ a otevřeně se tak staví do opozice vůči těm vojákům, kteří po roce 1968 v armádě zůstali, což v jejich podání znamená, že museli s intervencí alespoň zdánlivě souhla-

54 Richard HOLMES, *Obrazy války: chování člověka v bitvě*, Praha 2011, s. 35.

55 Srpen 1968 přinesl krátkodobý, o to však významnější zlom ve vývoji identity důstojnického sboru ČSLA. Naprostá většina vojáků z povolání (95 %) se podle dobového průzkumu domnívala, že „*zásah cizích vojsk v ČSSR byl omylem, který poškodil prestiž socialismu ve světě*“. Viz M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 308.

56 Proverkové komise se zaměřovaly především na čtyři hlavní okruhy problémů: 1) potlačování vedoucí úlohy strany; 2) vyhraněné protisovětské postoje před srpnem, v srpnu a po něm; 3) nesouhlas s normalizační politikou a 4) narušování bojeschopnosti armády prostřednictvím zneužití armádních prostředků. S. CHRASTIL, *Normalizace Československé armády*, s. 125.

57 Každý čin člověka se stává součástí jeho osobní historie, kde bude stát vedle mnoha jiných, s nimiž bude také porovnáván. Pokud zde převládne závazek před sebou samým a vůči zavazující minulosti, vzniká etika cti. Jan SOKOL – Zdeněk PINC, *Antropologie a etika*, Praha 2003, s. 10.

58 Rozhovor s S. B., duben 2010, tazatel J. Hlaváček.

59 Rozhovor s R. C., květen 2010, tazatel J. Hlaváček.

sit. Toto jejich jednání je pak narátory interpretováno jako „nečestné“ a „pokrytecké“.⁶⁰ Odsouzení vstupu vojsk se tak stává v jejich pojetí projevem „hrdinství“, zatímco tichý souhlas je chápán jako důkaz „zbabělosti“: „Pro nás [rehabilitované] to byla otázka cti. Nejsm jako korouhvička ve větru támhle někde na kostele, abych měnil názory podle toho, odkud zrovna zafouká. [...] Přece nebudu podepisovat dodatek k životopisu, kde se píše, že v srpnu nás přišli Rusové zachránit, že to byla bratrská pomoc, když je naprosto jasný, že to byla obyčejná okupace! A ti, co to podepsali a ještě si pak posypali popel na hlavu, že byli pomýlení, jak se tomu říkalo, tak ti ztratili tu svoji čest, ale zase samozřejmě dál sloužili. Bylo na každém, jestli s tím dokáže žít.“⁶¹ Většina narátorů nicméně zpětně přiznává, že v době nastupující normalizace vůbec netušila, jaké problémy jim může jejich (vojenská) „hrdost“ nakonec způsobit. Propuštění z armády a vyloučení z KSČ znamenalo nejen ztrátu jejich dosavadního zaměstnání, ale také potíže při hledání nového uplatnění v civilním životě, rodinné problémy a dlouhodobý dohled vojenské kontrarozvědky a státní bezpečnosti.⁶² Z „hrdinů“ okupace se tak v postupujícím vyprávění začínají stávat „oběti“ normalizace. Touto událostí se završuje a uzavírá tragický příběh roku 1968 v kolektivní paměti zkoumané skupiny.

Intepretace významu pražského jara z pohledu jeho přímých aktérů, rehabilitovaných vojáků, se nepochybně dlouhodobě vyvíjí a postupně nabývá obrysů jakéhosi skupinového mýtu. Tento více než čtyřicetiletý proces utváření zásadním způsobem ovlivnily především dva dějinné zlomy: nástup tzv. normalizace na přelomu let 1968/1969 a s ním spojené prověrky (popř. perzekuce) a sametová revoluce v listopadu 1989 včetně následné rehabilitace narátorů (popř. jejich reaktivace). Vyprávění rehabilitovaných vojáků potvrzuje závěry mnoha jiných paměťově orientovaných kvalitativních výzkumů, a sice skutečnost, že na vytváření jistého obrazu minulosti se podílí nejen samotní aktéři (tj. narátoři), ale i sama společnost (resp. představa veřejnosti o sdílené minulosti) a mediální diskurz (televizní pořady, novinové články, dostupná literatura). Výsledný obraz události či dějinného procesu je pak vždy průsečíkem těchto vlivů a jeho vyznění (akcent některých částí vyprávění, či naopak jejich upozadnění) se pružně přizpůsobuje aktuální

60 Nicméně paradoxně pouze tři narátoři z celkového počtu třiceti zvolili v této situaci možnost dobrovolného odchodu z armády ještě předtím, než začala být uváděna v praxi jednotlivá normalizační opatření (doplňky k životopisům, kádrové pohovory, výměna stranických legitimací aj.). V souvislosti s otázkou idealizace vlastní role narátorů v období v srpnu 1968 a po něm by bylo jistě zajímavé pokusit se vypovědi narátorů komparovat s informacemi, které jsou obsaženy v jejich osobních (služebních) spisech, popř. v prověřkových protokolech ze zkoumaného období, nicméně tyto materiály jsou s ohledem na svůj charakter a archivní zákon v současnosti jen obtížně dostupné.

61 Rozhovor s J. J., listopad 2012, tazatel J. Hlaváček.

62 Jindřich MADRY, *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, Praha 1994, s. 146.

situaci, dobovým náladám či politickým cílům skupiny, jíž je narátor členem. V případě rehabilitovaných vojáků sehrává klíčovou úlohu jejich profese, která zásadním způsobem ovlivňuje formu i obsah vyprávění a prostupuje všemi výše analyzovanými rovinnami rozhovoru (obecnou, profesní i individuální), zároveň však není v příkrém rozporu s jednotlivými kolektivními identitami narátorů (občané, vojáci, členové VSR, popř. „čestní“ lidé). Cílem tohoto textu přitom nebylo polemizovat nad pravdivostí či stylizací takto pojaté skupinové identity, ale spíše pokusit se na základě analýzy vyprávění identifikovat její zdroje.

Summary

Narration of the Prague Spring in the Stories of the Former Members of the Czechoslovak People's Army

The author of this study deals with the narration of the Prague Spring in the stories of specific group of narrators, members of the Czechoslovak People's Army, who had been made redundant as a result of their negative attitude towards the intervention of the Warsaw Pact troops into Czechoslovakia in August 1968. The introduction first briefly describes the study group and basic theoretical concepts (narrative analysis, identity, collective memory) and methodological issues (oral history) research. The second part of the text analyzes narratives in terms of their structure, language resources, and argumentative strategies generally shared discourses (the issue of national and professional identity). It also encompasses cultural concepts, stereotypes and clichés used by narrators

to explain some aspects of the historical events of 1968. The above-mentioned elements are monitored on two levels: social (political) and professional (military). It focuses on the reflection of period atmosphere, including narrators opinions of the important persons of analysis period (Dubček, Svoboda) and their positive or negative role played in the narrative. Great attention is paid to the occupation of Czechoslovakia, which represents key event in the life history narrators. The important concept in this context seems to be a military honor. At the end the thesis postulates that the Prague Spring in terms of plot can be seen as national tragedy, where the narrators (soldiers who didn't lost their honor) – considering the next historical development – play the roles of heroes and victims.

